

חזרה מעורכי המלחמה - רשות או חובה?

א. הקדמה

התורה בספר דברים (כ, ה-ז) מביאה רשימה של אנשים שחוזרים מהמלחמה:
וְדָבְרוּ הַשְּׁטָרִים אֶל הָעָם לֵאמֹר מִי הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַּיִת חֲדָשׁ וְלֹא חָנְכוּ יָלְדָּה וַיָּשֻׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִחְנְכֵנוּ: וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כָּרֶם וְלֹא חָלְלוּ יָלְדָּה וַיָּשֻׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִחְלְלֵנוּ: וּמִי הָאִישׁ אֲשֶׁר אָרַשׁ אִשָּׁה וְלֹא לָקַחָהּ יָלְדָּה וַיָּשֻׁב לְבֵיתוֹ פֶּן יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקְחֶנָּה:

הטעם שנתנה התורה לחזרת אותם אנשים הוא, שאם אחד מהם ימות - אדם אחר ישלים את הדבר שהם התחילו קודם לכן. רש"י (שם ה"ד ואיש אחר) הסביר: "ודבר של עוגמת נפש הוא זה", כלומר, אף שיש צער בכל מיתה של אדם, כאשר האדם שמת התחיל משהו משמעותי בחייו, אך לא זכה להשלימו טרם מיתתו, יש דבר צער גדול עוד יותר.

האם חזרה זו היא בגדר חובה, או רק רשות - היתר שנתנה התורה לאותם אנשים לחזור מהמלחמה?

ב. שיטת רש"י

רש"י (שם ז"ד פ"א) כתב על הקריאה לאותם אנשים לחזור: "ישוב פ"א ימות, שאם לא ישמע לדברי הכהן - כדאי הוא שימות". לכאורה עולה מדבריו שיש חובה לשוב, שכן מי ששמע את הקריאה לשוב, ואף על פי כן לא שב - נענש על כך¹.

מקורם של דברי רש"י הוא בספרי (דברים פ"א קצ"ד): "אם אינו שומע לדברי כהן, לסוף הוא מת במלחמה". דברי הספרי חריפים יותר מדברי רש"י, שכן לא נכתב שם: "כדאי שימות", אלא יש ציון עובדה, שאם לא ישמע לכהן - ימות. כעין זה, ובחריפות יתירה, נמצא בתוספתא סוטה (פרק ז הלכה יד). התפארת ישראל על המשניות (נגעים פרק יב משנה ה אות מ) דייק מהדברים האלו שיש חיוב לחזור, ולכן מי שלא חוזר ראוי לו שייענש.

1 ראה גם את דברי המנחת חינוך, שיובא להלן, שדקדק כך מדברי רש"י. וראה עוד את האחרונים הנוספים שיובאו שם, שהלכו אף הם בכיוון זה.

אמנם ניתן לומר שאין כאן חיוב גמור לשמוע לדברי הכהן, אלא רק עצה טובה. מה עוד, שעל המשך הפסוקים שמדברים על חזרת "הירא ורך הלבב", כתב רש"י (שם ח ד"ה הירא ורך הלבב, ומקורו במשנה סוטה מד, א):

רבי יוסי הגלילי אומר: הירא מעבירות שבידו, ולכך תלתה לו תורה לחזור על בית וכרם ואישה, לכסות על החוזרים בשביל עבירות שבידם שלא יבינו שהם בעלי עבירה, והרואהו חוזר אומר שמא בנה בית או נטע כרם או ארש אישה.

נראה מדבריו שעיקר דין החוזרים מהמלחמה נאמר כדי לכסות על הירא ורך הלבב, וכיוון שהיה צורך לכסות עליו כדי שלא יתבייש אמרה התורה שגם המאוס אישה, הבונה בית והנוטע כרם יחזרו (התורה בחרה דווקא אותם, עקב עוגמת הנפש שיש בהם). אם כן, יש מקום לומר שמי מביניהם שבכל זאת רוצה להישאר רשאי.

אמנם ניתן לדחות קביעה זו, שכן יש לומר שהתורה קבעה שאותם אנשים יחזרו לביתם ללא קשר לירא ורך הלבב, אלא שכמו שהאמירה של השוטרים שאותם אנשים יחזרו לביתם נאמרת באופן נפרד מהאמירה על חזרת הירא ורך הלבב, היה מקום שגם החזרה של אותם אנשים תיעשה בנפרד, ובכל זאת התורה קבעה שכולם יחזרו ביחד כדי לכסות על בעלי החטא.

ג. שיטת הרמב"ם

אולי יש לתלות את השאלה אם אותם אנשים חייבים לחזור מהמלחמה, בשאלה מהו הטעם לכך שהתורה אמרה שאותם אנשים יחזרו. כפי שראינו לעיל, רש"י נתן טעם לחזרה בכך שאם אותו מאוס אישה, בונה בית ונוטע כרם ימות קודם שנשא את האישה, חנך את הבית וחילל את הכרם, יש כאן דבר של עוגמת נפש, כלומר התורה דאגה לאדם עצמו. לפי זה יש לומר, שאם האדם לא דואג לעצמו, אמנם "כדאי הוא שימות", אך אין חובה לחזור².

בניגוד לטעם זה דעת הרמב"ם (ספר המצוות עשה קצא) שטעם החזרה מהמלחמה אצל אותם שלושה - המאוס אישה, הבונה בית והנוטע כרם - דומה לטעם החזרה של הירא ורך הלבב:

2 אמנם לכאורה, אם אותו אדם אינו חוזר הוא עובר על האיסור (דברים ד, טו): "ונשמרתם מאוד לנפשותיכם". אף על פי כן, בסופו של דבר מבחינת הסיכון שהוא לוקח על עצמו הוא אינו שונה מכל חייל אחר שיוצא למלחמה זו (שהיא מלחמת הרשות, שכן במלחמת מצווה לא קיים הדין של החזרה מהמלחמה, ראה משנה סוטה מד, ב). ממילא, אם הוא רוצה להיות כמו כל אחד אחר, ולא לקבל את הזכות המיוחדת שהתורה נתנה לו - הוא רשאי לעשות כן.

שציונו שנמנה כהן שיוכיח לעם תוכחת המלחמה, ויחזיר מי שאינו ראוי להילחם, אם לחולשתו, או בעבור שתהיה מחשבתו בעניין יחיב לו מיעוט הגבורה למלחמה.

דהיינו, החזרה אינה לטובת האדם עצמו, אלא לטובת כלל ישראל - יש חשש שעקב טרדותיו של אותו אדם הוא לא יילחם כראוי, ובכך הוא עלול להשפיע על תוצאות המערכה. ממילא נראה שחלה על אותו אדם החובה לחזור³.

כך גם כתב ספר החינוך (מצוה תקכו) בצורה מפורשת יותר:

והעניין להיות מחזירין מן המלחמה מי שנטע כרם ולא אכל ממנו או אירש אשה ולא לקחה או בנה בית ולא שכן בו, וכן הירא מעבירות שבידו, גם זה הדבר ראוי וכשר, כי כל אלו בני אדם חלושים מאוד מבוא במלחמה, כי מחשבתם נתפסת הרבה על הדברים הנזכרים בכתוב, ואלו יניאו לב חבריהם. הדברים מקבלים ביטוי נוסף בדברי הרמב"ם עצמו ביד החזקה (הלכות מלכים פרק ז הלכה טו), שסיכם את דיני כהן משוח מלחמה שנושא דברים לפני הקרב במילים הבאות:

מאחר שייכנס בקשרי המלחמה יישען על מקווה ישראל ומושיעו בעת צרה, ויידע שעל ייחוד השם הוא עושה מלחמה, וישים נפשו בכפו, ולא יירא, ולא יפחד, ולא יחשוב לא באשתו ולא בבניו, אלא ימחה זכרונו מלבו, ויפנה מכל דבר למלחמה. וכל המתחיל לחשוב ולהרהר במלחמה ומבהיל עצמו - עובר בלא תעשה, שנאמר (דברים כ, ג): "אַל יִרְךָ לְבַבְּךָ אֶל תִּירָאוּ וְאֶל תַּחְפוֹזוּ וְאֶל תַּעֲרָצוּ מִפְּנֵיהֶם". ולא עוד, אלא שכל דמי ישראל תלוין בצווארו, ואם לא ניצח, ולא עשה מלחמה בכל לבו ובכל נפשו, הרי זה כמי ששפך דמי הכל, שנאמר (שם ח): "וְלֹא יִמַּס אֶת לִבָּב אָחִיו כְּלָבָו", והרי מפורש בקבלה (ירמיהו מח, י): "אָרוּר עֵשָׂה מְלֹאכֶת ה' רִמְיָה וְאָרוּר מִנְעַ חַרְבּוֹ מִדָּם". וכל הנלחם בכל לבו בלא פחד, ותהיה כוונתו לקדש את השם בלבד, מובטח לו שלא ימצא נזק ולא תגיעהו רעה, ויבנה לו בית נכון בישראל, ויזכה לו ולבניו עד עולם, ויזכה לחיי העולם הבא, שנאמר (שם"א כה, כח-כט): "כִּי עֵשָׂה יַעֲשֶׂה ה' לְאֲדֹנָי בֵּית נְאֻמָּן כִּי מְלַחְמוֹת ה' אֲדֹנָי נִלְחַם וְרָעָה לֹא תִמָּצֵא בָּךְ מִיָּמֶיךָ וְגו' וְהִיתָה נֶפֶשׁ אֲדֹנָי צְרוּרָה בְּצִרוֹר הַחַיִּים אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ".

3 אמנם יש לדון במקרה שבו אותו אדם מרגיש שהמצב האישי שבו הוא נמצא לא ישפיע עליו, והוא יוכל להילחם כראוי, אם באופן זה הוא יכול להישאר (כפי שהירא ורך הלבב יכול לא לפחד, וממילא לא לחזור). יותר נראה שאם נאמר כן, נמצאת נותן דבריך לשיעורים, וקשה לחלק בכך.

נראה להביא עוד ראייה לכך, שלדעת הרמב"ם חזרת אותם אנשים מהמלחמה היא בגדר חובה ולא רשות בלבד: האנשים דלעיל (אירס אישה ולא לקחה, בנה בית ולא חנכו, נטע כרם ולא חיללו) יוצאים למלחמה וחוזרים ממנה לאחר דברי הכהן. לעומת זאת, מי שאירס אישה ולקחה, בנה בית וחנכו, ונטע כרם וחיללו, פטור לגמרי מלצאת לצבא בשנה שלאחר מכן, וכפי שאומר הכתוב (דברים כד, ה):

פִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בְּצִבָּא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבַר נְקִי יְהִי לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשִׁמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח:

הכתוב מדבר באופן מפורש על הלוקח אישה, והמשנה בסוטה (מג, א) לומדת שהוא הדין לבונה בית ולנטע כרם. הגמרא (שם מד, א) אומרת על אותם אנשים שלא יוצאים כלל את הדברים הבאים:

ומאחר דכתב (דברים שם): "וְלֹא יַעֲבֹר", "לֹא יֵצֵא בְּצִבָּא" למה לי? לעבור עליו בשני לאוין.

מכך שהגמרא מגדירה את הדין שלא ייצא לצבא כ"לאו", משמע שלאותם אנשים אסור לצאת למלחמה. אמנם ניתן לומר שלא מדובר באיסור על האדם עצמו, אל באיסור על הצבא לגייס אותו, אך הלשון: "לא יצא בצבא", משמעה שהאיסור הוא על האדם עצמו⁴.

הרמב"ם בהלכות מלכים (שם הלכות ט-יא) הזכיר את כל אלו שחוזרים מהמלחמה או לא יוצאים אליה כלל, וערך השוואה ביניהם:

כל אלו שחוזרין מעורכי המלחמה, כששומעין את דברי הכהן - חוזרין, ומספקין מים ומזון לאחיהם שבצבא, ומתקנין את הדרכים.

ואלו שאין יוצאין לעורכי המלחמה כל עיקר, ואין מטריחין אותם לשום דבר בעולם: הבונה בית וחנכו, והנושא ארוסתו או שייבם, ומי שחילל כרמו, אין יוצאין עד תום שנה, שנאמר (דברים כד, ה): "נְקִי יְהִי לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשִׁמַּח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח", מפי הקבלה למדו, שיהיה נקי שנה בין לבית שקנה, בין לאישה שנשא, בין לכרם שהתחיל לאכול פרו.

כל השנה אין מספק מים ומזון, ולא מתקן דרך, ולא שומר בחומה, ולא נותן לפסי העיר, ולא יעבור עליו שום דבר בעולם, שנאמר (שם): "לֹא יֵצֵא בְּצִבָּא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבַר", לעבור בשני לאוין, לא לצורכי העיר ולא לצורכי הגדוד.

4 ראה גם משך חכמה (דברים כד, ה-ו) שדקדק מההיקש לאיסור נטילת דברים שעושים בהם אוכל נפש לצורך משכון, שהוזכר בפסוק שלאחר מכן, וחל לדעת הרמב"ם אפילו מדעת הלווה, שגם כאן האיסור קיים, אפילו אם הבעל ואשתו רוצים שניהם, שהבעל ייצא למלחמה.

הרמב"ם כתב בפירוש שאלו שאינם יוצאים כלל לצבא, עוברים של איסור אם יצאו. בנוסף, הרמב"ם מנה את כל ההבדלים בין מי שאינו יוצא כלל לבין מי שחוזר מהמלחמה, ולא הזכיר שחזרה מהמלחמה היא רשות ואינה חובה. לכן נראה שלדעת הרמב"ם כמו שיש איסור לצאת באלו כך יש חובה לחזור באלו.

ד. שיטת הסוברים שהחזרה היא רשות

לעומת דברי הרמב"ם, מהם עולה די בבירור שחזרת אותם אנשים היא חובה, מדברי הרמב"ן עולה שהחזרה היא בגדר רשות בלבד. בפירושו לתורה (דברים, כ, ח) הרמב"ן הביא את הירושלמי בסוטה (פרק ח הלכה ט), שאומר על אותם שרוצים לחזור: "כולן צריכים להביא ראיה", והוסיף על כך:

כלומר, שיביאו עדים על הבית ועל הכרם והאישה לפני שר הצבא, ואז ייתן לו **רשות** לחזור.

משמע שמדובר ברשות לחזור ולא בחובה לחזור.

כך גם כתב במפורש המאירי (סוטה מב, א), שבניגוד למי שנשא אישה ונמצא בשנה הראשונה לנישואיו שאינו רשאי לצאת למלחמה, אלו החוזרים מעורכי המלחמה "רשאים ללכת, ובידם לחזור", כלומר אין כאן חובה אלא מתן רשות.

כך גם נראה מדברי הרשב"ם, נכדו של רש"י, שהפטור מהמלחמה הוא רשות ולא חובה, שכן בפירושו לטעם הפטור (דברים כב, ה) הוא כתב שכל החוזרים מהמלחמה שנזכרו בכתוב (אירס אישה ולא לקחה, בנה בית ולא חנכו, נטע כרם ולא חללו והירא ורך הלבב), נפטרו על ידי התורה מהמלחמה מאותה סיבה, שהיא הפחד:

אם ירך לבבו, וירא מזלו פן ימות במלחמה וגו'. שיש נותן אל לבו כשהולך למלחמה ודואג שמא אין לי מזל לחנך את ביתי או את אשתי או את כרמי, ולכך גרם מזלי ללכת עתה במלחמה, ומתוך כך ירא למות. ושלווה מעשים הזכיר: בית ואישה וכרם, ולבסוף כולל כל הדברים: מי האיש הירא ורך הלבב, בין באלו שאמרנו בין בדברים אחרים...

לפי זה לכאורה מי שאינו מפחד יכול לצאת למלחמה אפילו אם הוא אירס אישה ולא לקחה, בנה בית ולא חנכו או נטע כרם ולא חללו, שכן אותם אנשים לא הוזכרו בדווקא, אלא כדוגמאות למי שמפחד למות במלחמה ולכן הוא רשאי לחזור.

ה. הכרעת האחרונים

המנחת חינוך (סוף מצוה תקכו) הסתפק למעשה האם אותם אנשים חייבים לחזור, או שמא מדובר ברשות שהתורה נתנה להם לחזור, ואלו דבריו:

ולא נתברר לי מהש"ס ומהר"מ אם אלו החוזרין, כגון בונה וכו', נתנה התורה רשות להם לחזור אם רוצים, אבל אם רוצים להיות במלחמה - הרשות בידם, או שצריך לחזור, ומה שאמר: "ילך וישוב לביתו" הוא חובה עליו, דצריך לחזור ואסור לו לצאת למלחמה. והנה, הירא - מסברא מחויב לשוב כדי שלא ימס, אבל האחרים, כגון בנה וכו' לא נתבאר. ועיין פירוש רש"י בחומש שכתב: "פן וכו' - כדאי הוא שימות, אם לא ישמע לדברי הכהן" נראה דחוב עליו לחזור, ומכל מקום בש"ס ובר"מ לא נתבאר זה, וצריך עיון.

המנחת חינוך כתב, שבדברי הרמב"ם לא מבואר אם החזרה היא חובה או רשות, וזאת בניגוד לדברינו לעיל, שמדברי הרמב"ם משמע שיש חיוב לחזור.

התפארת ישראל על המשניות (נגעים שם, הובא לעיל) כתב, שיש להוכיח שהחזרה היא בגדר חובה מכך שהשוטר מכריז על החזרה. לדבריו, אם הייתה רק אמירה של התורה שעל אותם אנשים לחזור, היה מקום לומר שהתורה נתנה להם רשות לחזור, ואין כאן חובה. הטעם לכך שהתורה הצריכה הכרזה של השוטרים הוא לומר שיש כאן חובה גמורה לשמוע לדבריהם, ולא רק נתינת רשות. נראה שמדברי הרמב"ן שהבאנו לעיל, שללא הוכחה שאותו אדם הוא אחד מאלו שרשאים לחזור אין משחררים אותו, נסתרת ראייתו של התפארת ישראל, שכן יש מקום לומר שהתורה הצריכה הכרזה כדי שאותם אנשים שרוצים לחזור יבואו אל השוטרים ויציגו בפניהם את ההוכחה לכך שעליהם לחזור.

המלב"ם (פרשת כי תצא סימן קז) למד מדברי הספרי שהבאנו לעיל בשיטת רש"י, שיש מצוה וחיוב גמור בחזרה. לדבריו, הלשון שבה השתמשה התורה: "פן ימות במלחמה" מכוונת ללשון של מצות לא תעשה, דהיינו כוונת הספרי אינה שמי מאותם אנשים שאינו חוזר ייענש בכך שימות, אלא שמכיוון שהוא עלול למות התורה רוצה שיחזור (וכפי הפשט), אלא שאם הוא אינו חוזר ועובר על דברי התורה, במקרה שמת - הדבר הגיע לו.

1. טיכום

מצאנו בתורה שתי קבוצות של חוזרים ממלחמת הרשות: מצד אחד אלו שמפחדים, ומצד שני אלו שהתחילו מעשה משמעותי בחייהם ועדיין לא השלימו אותו - אירס אישה ולא לקחה, בנה בית ולא חנכו, נטע כרם ולא חיללו.

בתורה ובחז"ל לא מפורש אם חזרה זו עניינה רשות לחזור או חובה לחזור. מדברי רש"י, הספרי והתוספתא, שמי שאינו חוזר ראוי שימות במלחמה, משמע לכאורה שיש חובה לחזור. אך מצד שני, מדברי המשנה, שהובאו אף הם ברש"י, שהתורה

התירה לאותם אנשים לחזור כדי לכסות על הירא ורך הלבב שלא יתבייש, משמע לכאורה שאין באמת חובה לחזור.

מהנימוק שנתנו הרמב"ם וספר החינוך לחזרה, והוא שאותם אנשים אינם כשירים להילחם עקב טרדותיהם, והם עלולים לפגוע בכשירות המבצעית של כלל האומה, נראה שהחזרה היא חובה. כך גם עולה מההשוואה שעשה הרמב"ם בין החוזרים מהמלחמה לבין אלו שאינם הולכים אליה כלל, שלגביהם הוא כתב בפירוש שמי שבכל זאת יוצא למלחמה עובר על איסור.

הרמב"ן והמאירי כתבו שמדובר בנתינת רשות לחזור, ואם כן אין כאן חובה. כך גם משמע מדברי הרשב"ם, שכתב שהטעם שאותם אנשים חוזרים הוא כי הם מפחדים יותר מאחרים למות, ומדובר בדוגמאות לירא ורך הלבב. ממילא, אם הם אינם מפחדים נראה שלדעתו הם רשאים להישאר.

כמה אחרונים שעסקו בשאלה זו - המנחת חינוך, התפארת ישראל והמלבי"ם, כתבו שמוטלת חובה על אותם אנשים לחזור מהמלחמה, אך דבריהם התבססו על הדיקו בדברי רש"י, הספרי והתוספתא שראינו לעיל, והם התעלמו מהראשונים שמנינו, שמדבריהם עולה שהחזרה היא רק רשות. לכן נראה למעשה שמדי ספק לא יצאנו.

הוי! כמה עשוקה היתה הנפש. בעוד משא החטא. קדרותו. גסותו וסבלו האיום מונח עליה! כמה הייתה ירודה וסחופה. גם אם עושר וכבוד חיצוני נפל לה לחבל! מה יועיל כל הון, אם התוך הפנימי, תוך החיים. הוא מדולדל ויבש? ומה מאשרה היא כעת בהרגישה בקרבה כי כבר נרצה עונה. כי קרבת אלוקים חיה ומאירה בקרבה, כי הוקל משאה הפנימי, כי היא כבר שילמה נְשִׂיָה, ואינה עוד מעושקה בעושק וטירוף פנימי, מלאה היא מנוחה ושלוה כשרה: "שובי נפשי למנוחכי כי ד' גמל עליכי". (תהלים קטז, ז)

[אורות התשובה א. ג.]